

TÜRK

yahatname içinde, trc. Ramazan Şeşen), İstanbul 1995, s. 188-241; a.m.f., "Eski Araplar Göre Türkler", *TM*, XV (1969), s. 11-36; Muallâ Uydur, *Türk-İslâm Bütünleşmesi*, İstanbul 1995; İsmail Aka, "Orta Asya'da İslâmiyet'in Yayılması ve Ahmed Yesevî Sevğisi", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri* (haz. Mehmed Şeker – Necdet Yılmaz), İstanbul 1996, s. 521-532; Ünver Günay – Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ankara 1997; Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1998; Hasan Kurt, *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci: Buhârâ Örneği*, Ankara 1998; Merzem Gürbüz, *Hazar Müslüman İlişkileri* (yüksek lisans tezi, 1998), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, İstanbul 1999; Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000; a.m.f., "Mürcie", *DİA*, XXXII, 41-44; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara 2006; Bekir Biçer, *Türklerin İslamlaşma Süreci*, Ankara 2007; Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmâniler Devleti 874-1005)*, İstanbul 2007; Fatih M. Şeker, *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru*, Ankara 2010; M. Kmosko, "Araplar ve Hazarlar" (trc. A. Cemal Köprülü), *TM*, III (1935), s. 133-155; M. Şemseddin Günaltay, "Selçukluların Horasan'a İndikleri Zaman İslâm Dünyasının Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Durumu", *TTK Belleten*, VII/25 (1943), s. 59-99; İsmail Hakkı İzmirlî, "Hz. Peygamber ve Türkler", *TTK Bildiriler*, II (1943), s. 1013-1044; Muhammed Hamîdullah, "Çin ile İlk Devir Müslüman Ülkelerinin Temasları" (trc. Yusuf Ziya Kavakçı), *İTED*, IV/1-2 (1975), s. 142 vd.; Hüseyin G. Yurdaydın, "Türk-İslâm Kültürü'ne Giriş", *Diyanet Dergisi (Hicret özel sayısı)*, Ankara 1981, s. 249-283; Özkan İzgi, "Orta Asya'nın Türkleşmesi", *TED*, XII (1981-82), s. 627-640; Ahmet Taşağıl, "Hazarlar", *DİA*, XVII, 116-120; İsmail Yiğit, "Kuteybe b. Müslim", a.e., XXVI, 490-491.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

Türk-İslâm Devletleri. Türkler, geniş Orta Asya bozkırlarında ve Orta Asya'nın dışında birçok devlet kurmuşlardır. Bu faaliyetlerini X. yüzyıldan itibaren girmeye başladıkları İslâm medeniyeti çevresinde de göstermişler, hem İslâm ülkelerinde hem İslâm dünyasının çevresinde yeni fethettikleri bölgelerde birçok Türk-İslâm devleti kurmuşlardır. İslâmiyet'ten önceki Türk siyasî teşekkülleri genellikle boy ve topluluk adlarıyla zikredilirken (Hun, Sabar, Avar, Göktürk, Uygur, Kırgız, Kimek, Türkiş, Bulgar, Karluk, Hazar ve Oğuz gibi) İslâmî dönemde kurulanlar bazan devlet kurucusunun veya onun atasının adıyla, bazan hânedanların taşıdığı unvanlarla, bazan da hânedan isimleri ve hükümdarlık unvanlarıyla tanımlanmış, şehir, bölge ve ülke adlarıyla anılmıştır.

İlk Türk-İslâm hânedanları Türkler'in Abbâsî halifeliğinin hizmetinde buldukları sırada Mısır'da kurulmuştur. Toluno-

ğulları ve İhşîdîler adıyla tanınan bu devletlerde ordu ve halk Türkler'e değil yerli unsurlara dayandığı için bu teşekküllerin hâkimiyet kurdukları sahalarda Türk kültürü fazla etkili olmamıştır. İktidarın ordu ve halk bakımından tamamen Türk unsurundan meydana geldiği ilk Türk-İslâm devletleri X. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Bunlar İdil Bulgar Hanlığı ve Karahanlı devletleridir. Sosyal yapı, sanat ve hukuk sistemi bakımından da Türk olan bu devletler hânedan mensuplarının ve halkın İslamlaşmasıyla Türk-İslâm devleti niteliği kazanmıştır. Bunlardan özellikle Karahanlılar, devlet yönetiminde İslâmî kurum ve geleneklere yer vererek Türk-İslâm devletlerine doğru bir köprü vazifesi görmüştür. Daha sonra Gazneliler ile devam eden bu gelişme Selçuklular'ın Orta Asya'dan getirdiği kurum ve gelenekleri Abbâsîler, Sâmânîler ve Gazneliler'den aldıklarıyla kaynaştırıp senteze varmaları sonucunda olgunluk safhasına ulaşmıştır. Karahanlı Devleti 840 yılında Doğu Türkistan'da tarih sahnesine çıkmıştır. Bu devlet mensupları kendilerini İlig Hanlar, Hakanîyye, Âl-i Efrâsiyâb gibi adlarla tanıtmıştır. Sâmâniler Devleti'ne son veren Karahanlı hükümdarları, devletin topraklarını Çin sınırlarından Aral gölüne ve Ceyhun (Amuderya) nehrine kadar genişletmişler, bilhassa Orta Asya'daki Türk topluluklarının İslamlaşmasında önemli rol oynamışlardır. Hânedan üyelerinin 1043-1046 yılları arasındaki mücadeleleri sonucunda devlet Doğu ve Batı Karahanlılar diye ikiye ayrılmış, her iki Karahanlı Devleti önce Selçuklular'a, ardından Moğol kökenli Karahıtaylar'a tâbi olmuş. 1212 yılında tarih sahnesinden çekilmiştir. *Divânü luğâtî't-Türk* ve *Kutadgu Bilig* gibi temel eserler Karahanlı kültür çevresinde yazılmıştır. Gazne şehri merkez olmak üzere bugünkü Afganistan ve Pakistan topraklarında Gazneliler Devleti kurulmuştur (977). Devletin en büyük hükümdarı olan Sultan Mahmud özellikle Kuzey Hindistan'a peş peşe düzenlediği on yedi seferle bölgeyi fethetmiş, ülkede İslâmiyet'in yerleşmesini sağlamıştır. 431 (1040) yılındaki Dandanakan yenilgisinin ardından batı İslâm ülkeleriyle bağları tamamen kesilen Gazneliler Devleti, Sultan Sencer'in meliklik döneminde Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlanmış, Afgan kökenli Gurlular tarafından ortadan kaldırılincaya kadar (1186) Kuzey Hindistan'da varlığını sürdürmüştür.

Türkler'in İslâm dünyasındaki asıl hâkimiyeti Selçuklu hânedanı ile başlamıştır.

Hânedanın atası olan Selçuk Bey X. yüzyılın ikinci yarısına doğru Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılıp maiyetiyle birlikte Cend şehrine yerleşmiş ve burada müslüman olmuştur. Ardından Müslümanlığı kabul ederek Selçuk Bey'e katılan Oğuzlar'a Türkmen denilmiş, Türkmen adı XIII. yüzyıldan itibaren Oğuz adının yerini almıştır. Selçuklu Türkmenleri'nin devlet kurabilmek için Selçuk Bey liderliğinde Cend şehrinde başlattıkları mücadeleyi Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu Mâverâünnehir'de devam ettirmiş, torunları Tuğrul ve Çağrı beyler tarafından Horasan'da Gazneliler'e karşı kazanılan savaşlar sonucunda Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu tamamlanmıştır. Bu devlet bölgesel bir güç olarak kalmamış, başta Tuğrul Bey olmak üzere Alparslan, Melikşah ve Sencer gibi sultanlar sayesinde İslâm dünyasının en büyük devleti haline gelmiştir. Tuğrul Bey, Türkler'in İslâm dünyasındaki hâkimiyetini hukukî bir temele oturtmuş, Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh ile iş birliği yaparak 447 (1055) yılında Irak'taki Büveyhî hâkimiyetine son vermiş, Kâim-Biemrillâh da siyasî yetkilerini Tuğrul Bey'e devretmiştir. Selçuklu sultanları İslâm ülkelerinin yönetiminde başarılı olmuş, sosyal, ekonomik, kültürel, dinî ve ilmî alanlara hareketlilik ve İslâm medeniyetine yeni bir dinamizm kazandırmıştır. Sultan Melikşah'ın ölümünden (1092) sonra Büyük Selçuklu Devleti'nde uzun bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Bu dönemde İsmâîlîler (Bâtînîler) propagandaları, cinayetler ve yer altı faaliyetleriyle kurulu düzeni sarsacak kadar güçlenmiştir. Öte yandan Haçlılar Urfa, Antakya ve Filistin'e yerleşmiş, bölgede 150 yıldan fazla sürecek bir anarşinin ve huzursuzluğun kaynağı olmuştur.

Sultan Sencer'in ölümü üzerine (552/1157) Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasî varlığı sona ermiş, ancak devletin içinden yeni devletler ortaya çıkmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasî ve kültürel mirasını Kirman (1048-1187), Anadolu (1075-1308), Suriye (1079-1117) ve Irak (1118-1194) Selçukluları devam ettirmiştir. Bu devletler Karaarslan Kavurd, Tutuş ve Mahmud gibi Selçuklu hânedan üyeleri tarafından kurulmuştur. Ayrıca Atabeg Sungur, İldeniz, Tâceddin Börî, İmâdüddin Zengî ve Kutbüddin Muhammed gibi Selçuklu emîrlerinden devlet kuranlar olmuştur. Bunlar Salgurlular (Fars Atabegliği, 1148-1286), İldenizliler (Azerbaycan Atabegliği, 1148-1225), Begteginliler (Erbil Atabegliği, 1144-1232), Tuğteginliler (Börîler / Dımaşk Atabegliği, 1104-1154),

Zengiler (Musul-Halep Atabegliği, 1127-1233) ve Hârizmşahlar'dır (1097-1231). Zengiler, Haçlılar'a karşı mücadeleleriyle tanınmış bir Türk hânedanı olup İmâdüddin Zengî ve oğlu Nüreddin Mahmud gibi iki büyük hükümdar çıkarmıştır. Urfa Haçlı Kontluğu'nu ortadan kaldıran Zengiler bölgedeki Haçlı yayılmasını önlemiştir. Hârizm'de kurulan Hârizmşahlar Devleti, Sultan Sencer'in ölümünden sonra bağımsız hale gelmiş ve kısa sürede İslâm dünyasının en büyük siyasî gücü durumuna yükselmiştir. Fakat Sultan Alâeddin Muhammed'in uyguladığı yanlış politika yüzünden devlet Moğol istilâsı karşısında direnememiş ve asıl topraklarını kaybetmiştir. Sultan Alâeddin Muhammed'in yerini alan oğlu Celâleddin Hârizmşah'ın maceralı mücadelesi de Moğol istilâsını durduramamıştır.

Selçuklular'ın siyasal misyonunu, kurum ve geleneklerini devam ettiren bazı devletler Anadolu ve Mısır coğrafyasında kurulmuştur. Büyük Selçuklu Devleti'nin Türk tarihinde oynadığı en önemli rol hiç şüphesiz Malazgirt zaferiyle Anadolu'yu Türkler'e açmasıdır. Bu zaferden sonra Kutalmış oğulları, Artuk, Tutak, Dânişmend Gazi, Mengüçük Gazi, Ebü'l-Kâsım, Karategin, Buldacı, Çubuk gibi beyler Anadolu'nun fethine koyulmuş ve kısa sürede Anadolu'nun büyük kısmını ele geçirmiştir. Bu fethin başta gelen özelliği kalıcı bir karakter taşımasıdır; çünkü fetih hareketiyle göç hareketi ve siyasî teşkilâtlanma birlikte yürütülmüştür. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ortaya çıkan bu devletler şöylece sıralanabilir: Anadolu Selçuklu Devleti (1075-1308), Dânişmendliler (1071-1178), Mengüçüklüler (1071-1228), Saltuklular (1071-1202), Çubukoğulları (1085-1113), Çaka Beyliği (1080-1092). Sultan Melikşah'ın 1085 yılında Güneydoğu Anadolu'yu hâkimiyeti altına almasıyla bölgede Ahlatşahlar (1100-1208), Artuklular (1102-1409), İnal (Yinal) oğulları (1098-1183), Dilmaç (Togan Arslan) oğulları (1085-1394) gibi siyasî teşekküller oluşturulmuştur. Artuklular, Osmanlılar'dan sonra Anadolu'da en uzun müddet hüküm süren Türk hânedanı olup Haçlılar'la olan mücadeleleri ve mimari eserleriyle tanınmıştır. Mısır'da da Selçuklular'ın kültürel mirasını devam ettiren devletler kurulmuştur. Nüreddin Mahmud Zengi tarafından görevlendirilen Selâhaddin ve bazı Türkmen beyleri 1171'de Mısır'daki Fâtımî iktidarına son vererek bu ülkeyi ele geçirmiştir. Bun-

lardan Selâhaddin babasının adıyla anılan Eyyûbiler Devleti'ni kurmuştur. Hâkimiyetini Doğu Anadolu ve Yemen'e kadar yayan Selâhaddin-i Eyyûbî, Kudüs Haçlı Kralığı'na son vererek Haçlılar'ın bölgedeki etkisini kırmıştır. 1250 yıllarında Mısır'ın idaresi Memlûkler'in eline geçmiştir. Memlûkler, Moğol istilâsını durdurup geri püskürttükleri gibi Filistin bölgesindeki Haçlılar'ın ve Çukurova bölgesindeki Ermeniler'in son kalıntılarını temizlemişlerdir. Memlûk sultanları Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak bozkırları ve Kafkaslar'dan gelen yeni unsurlarla ordularını takviye etmişlerdir. Memlûk Devleti, 1517'de Osmanlılar tarafından siyasî varlığına son verilip topraklarının ilhak edilmesine kadar devam etmiştir.

Türklüğün İslâm dünyasındaki kaderi bakımından en önemli rolü Anadolu Selçukluları oynamış, daha kuruluş devrinden itibaren Bizans ve Haçlılar gibi iki büyük tehditle uğraşmak zorunda kalmıştır. Selçuklu sultanları bu tehditlere karşı başarılı bir savunma yapmış, Anadolu'daki Türk varlığını korumuştur. Malazgirt Savaşı'ndan beri Anadolu'yu geri alma ümidini taşıyan Bizans, Mıryokefalon yenilgisinden sonra bu ümidini tamamen kaybetmiştir (572/1176). Selçuklu sultanları tehlikeleri bertaraf ettikten sonra Anadolu'da siyasî birliği kurmaya ve imar faaliyetlerini yoğunlaştırmaya çalışmıştır. Dânişmendli, Saltuklu, Mengüçüklü ve Harput Artuklu beyliklerini ortadan kaldırmış, Trabzon Rum İmparatorluğu'nu ve Kilikya Ermeni Kralığı'nı kendilerine bağlamıştır. Selçuklular, Anadolu'nun şehir ve kasabalarını çeşitli eserlerle imar etmişlerdir. Anadolu, XIII. yüzyılda İslâmî hayatın ve Türk kültürünün hâkim olduğu medenî ve zengin bir ülke haline gelmiştir. Ancak Selçuklu sultanları, Bizans ve Haçlılar karşısında gösterdikleri başarıyı Moğol istilâsı karşısında gösterememişlerdir. 1243 Köseadağ bozgunu Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol hâkimiyetine girmesine yol açmıştır. Bu çöküş ve sömürü devri Selçuklu iktidarının kendi içinde tükenişine kadar devam etmiştir (1308). Çöküş arefesinde Anadolu'da yirmi civarında Türkmen beyliği ortaya çıkmıştır.

Anadolu beylikleri Türk tarihinde ve kültüründe önemli rol oynamış, Anadolu Selçuklularının Batı Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde fethedemediği yerleri hâkimiyeti altına almıştır. Anadolu Selçuklularının zamanında Doğu ve İç Anadolu'da

da toplanmış olan Türk nüfusu bu beylikler vasıtasıyla sahil bölgelerine yayılmıştır. Öte yandan bu siyasî parçalanma Türklüğün aleyhine olmuş ve Anadolu'nun savunmasını güçleştirmiştir. Osmanlı beyleri, Türkmen beyliklerini ortadan kaldırmak suretiyle Anadolu'yu Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında birleştirmiş, Anadolu'nun siyasî birliği ve bütünlüğü günümüze kadar korunup gelmiştir. Anadolu beyliklerinin Türk tarihinde oynadığı bir rol de Gazneli ve Büyük Selçuklu devletlerinden beri ihmal edilmiş olan Türk kültürünü ve dilini korumalarıdır. Anadolu beyleri devrin ünlü bilginlerini, şairlerini ve ediplerini himayeleri altına alıp onlara Farsça ve Arapça'dan eserler tercüme ettirdikleri gibi Türkçe eserler de yazdırmıştır. Anadolu'da Türk edebiyatının temelini oluşturan bu eserler Türkçe'nin gelişmesinde, Türk millî ruhunun uyanmasında ve Türk mânevî hayatının zenginleşmesinde başlıca etken olmuştur.

Anadolu'da Türkmen beyliklerinin yaptığı işin bir benzerini Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde gerçekleştirmiştir. İran ve Irak'a hâkim olan İlhanlı Devleti'nin XIV. yüzyılın ortalarında parçalanıp dağılması üzerine Karakoyunlu ve Akkoyunlu toplulukları ortaya çıkmıştır. Bunlardan Karakoyunlular, Erciş'i kendilerine merkez edip Erzurum-Musul arasındaki yerleri yurt tutarken Akkoyunlular, Diyarbakır merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu bölgesine yerleşmiştir. Her iki topluluk Timur istilâsını savdıktan sonra kendi devletlerini kurmuştur. Tamamen Türkmen boylarına dayanan Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde daha önce gerçekleştirilen Türkleşmeyi XV. yüzyılda güçlendirerek hedefine ulaştırmıştır. Batılı seyyahlarla Osmanlı seyyahları, Doğu Anadolu'daki yoğun Türkmen nüfusunu göz önüne alarak bu bölgeye "Türkmen ülkesi" adını vermiştir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın devletin merkezini Diyarbakır'dan Tebriz'e nakletmesi, arkasından Fâtih Sultan Mehmed ile girdiği Otlukbeli Savaşı'nda yenilmesi (1473) Doğu Anadolu'daki Türk nüfusunun büyük ölçüde İran'a kaymasına yol açmış, bu durum İran'da Safevî Devleti'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Şah İsmâil tarafından mezhep ideolojisine (Şiîlik) dayandırılan Safevî Devleti (1501), yoğun mezhep propagandaları sonucunda Anadolu'daki Türkmen kitlele-

TÜRK

ri için bir cazibe merkezi haline gelmiştir. 1501'den itibaren 1925 yılına kadar İran'ı Safevî, Afşar ve Kaçar gibi Türk hânedanları idare etmiştir. Ancak bunları takip ettikleri Şiîlik siyaseti yüzünden daima olumsuz rol oynamışlar, İran Türkleri ile Anadolu Türkleri arasına bir set oluşturarak Orta Asya ve İran'dan Anadolu'ya olan Türk nüfus akışını engellemişlerdir. Bir grup Türk-İslâm devleti Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak bozkırlarında tarih sahnesine çıkmıştır. Moğol orduları tarafından ele geçirilen Kıpçak bozkırları Cengiz Han'ın torunu Batu Han'a verilmiş, o da Altın Orda adıyla bir Moğol devleti kurmuştur. Bu devlet başta Kıpçaklar olmak üzere Bulgar / Çuvaş gibi Türk topluluklarına dayanmıştır. Hânedanın ve yönetici kesimin İslâmlaşmasıyla devlet kısa sürede Moğol karakterini kaybetmiş ve hızla Türkleşmiştir. Timur'un 1391 ve 1395'teki ağır darbeleriyle sarsılan Altın Orda Devleti iktidar kavgaları neticesinde parçalanmış, Altın Orda'nın mirasını devam ettiren birçok Türk hanlığı kurulmuştur. Bunlar Kazan (1437-1556), Astarhan (1466-1556), Kasım (1445 [?] -1681), Kırım (1441-1783), Nogay (1398-1642) ve Sibir (1556-1600) hanlıklarıdır.

Türk-İslâm devletlerinden biri de Batı Türkistan'da Mâverâünnehir'de kurulan Timurlular'dır. Timur'dan önce Türkistan'da Moğol Çağatay Hanlığı bulunmaktaydı. Çağatay hanları da Altın Orda hanları gibi kısa sürede İslâmlaşmış Türkleşerek Timur İmparatorluğu'nun kurulmasına zemin hazırlamıştır. Timur bütün Batı Türkistan beylerini otoritesi altında toplamıştır. Ardından fütuhata başlamış, Çin sınırından Adalar (Ege) denizine, Kıpçak bozkırlarından Bağdat ve Kuzey Hindistan'a kadar sınırlarını genişletmiş; İran, Irak, Suriye, Anadolu, Azerbaycan, Kafkasya, Kıpçak bozkırları ve Kuzey Hindistan'daki Türk-İslâm devletlerini ve beyliklerini kendine bağlamıştır. Bu büyük devlet Timur'un ölümünden sonra oğulları ve torunları arasında parçalanmıştır. Altın Orda ve Çağatay hanlarının soyundan gelmekle birlikte dil ve kültür bakımından tamamen Türkleşmiş olan bazı beyler Timur'dan sonra Batı Sibiryaya ile Batı ve Doğu Türkistan'da yeni hanlıklar kurmuştur. Bunlar Şeybânîler (Özbek Hanlığı, 1500-1599), Buhara'da Canoğulları (1599-1785), Hıve Hanlığı (1512-1920), Hokand Hanlığı (1710-1876) ve Kâşgar-Turfan Hanlığı'dır (XV. yüzyıl başları-1877). Kıpçak bozkırları, Sibiryaya

Batı Türkistan'daki hanlıklara Çarlık Rusyası tarafından, Doğu Türkistan'daki hanlıklara da Çin tarafından son verilmiştir. Mâverâünnehir, Hârizm ve Horasan'da kurulan Timurlular ve yukarıda zikredilen hanlıklar gibi Türk-İslâm devletlerinde Türk dili ve edebiyatında, bilim ve sanatta büyük gelişme olmuştur. Bilhassa Çağatay, İlhanlı ve Altın Orda devletlerinin merkezlerinde XIII ve XIV. yüzyıllarda temeli atılan Doğu Türkçesi (Çağatay lehçesi) Timur'un torunları zamanında yazı ve kültür dili olarak gelişmiş, birçok edip ve şair yetişmiştir. Batı Türkçesi'ni de etkileyen Çağatayca'nın en büyük şairi Ali Şîr Nevâî'dir. Nevâî'yi Hüseyin Baykara, Şeybânî Han, Bâbü'r Şah ve Ebûlgazi Bahadır Han gibi hükümdar şairler ve yazarlar takip etmiştir.

Türk nüfusunun ve kültürünün yayıldığı bir diğer saha Kuzeybatı Hindistan coğrafyasıdır. Kuzeybatı Hindistan'da kurulan ilk Türk-İslâm devleti Delhi Sultanlığı'dır. Bu devlet, Gur hükümdarının Kuzeybatı Hindistan'a tayin ettiği Türk kökenli vali Kutbüddin Aybeg tarafından tesis edilmiştir (1206). Aybeg'den sonra Kuzeybatı Hindistan'ı Şemsiyye (1211-1266), Balaban (1266-1290), Kalaç / Halaç (1290-1320) ve Tuğluk gibi Türk hânedanları idare etmiştir. Moğol istilâsını sınırlarında durdurup püskürten Delhi sultanları, Kuzey Hindistan'ı Türk kitlelerine açarak bölgede Türk kültürü ve İslâm dininin yerleşip kökleşmesinde önemli rol oynamıştır. Kuzeybatı Hindistan'da ikinci büyük devlet, Timur'un torunlarından olup Türkçe yazdığı hâtıralarıyla tanınan Zahirüddin Bâbü'r tarafından kurulmuştur (1526). Hümayun, Ekber Şah, Şah Cihan ve Âlemgîr (Evgrenzîb) gibi büyük hükümdarların yetiştiği bu hânedan devrinde Bâbürlü Devleti Hindistan'ın en büyük siyasî gücü haline gelmiştir. Bâbürlüler siyaset, sanat ve mimaride de kendilerini göstermişlerdir. Özellikle Osmanlı ve İran Türk hânedanları ile iş birliği yapmaya çalışmış, Mekke şerifine, Yemen imamlarına ve Habeş hükümdarlarına maddî yardımda bulunarak İslâm dünyası ile yakından ilgilenmişlerdir. Şah Cihan, Osmanlı mimarlarının yardımıyla Agra'da bir sanat şaheseri olan Tac Mahal'i yaptırmıştır. Hindistan'da Âlemgîr'den sonra başlayan iktidar mücadeleleri ve iç isyanlar Bâbü'r İmparatorluğu'nun zayıflamasına ve çökmesine yol açmıştır. Öte yandan ticaret amacıyla ülkenin önemli merkezlerine sokulan ve buralarda tica-

ret kolonileri oluşturan İngilizler bu durumdan yararlanarak Hindistan'ı kendilerine bağlamıştır (1858).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1963, s. 7-9; Cl. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, London 1968, tür.yer. (Türkçe trc. Yıldız Moran, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1984, tür.yer.); Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 196; a.mlf., *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 295, 355 vd.; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972, tür.yer.; a.mlf., *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, İstanbul 1973, tür.yer.; a.mlf., "İlk Türk-İslâm Siyasî Teşekkülleri", *TDEK²*, I, 237-240, 247-284; a.mlf., "Ortadoğu'da Kurulmuş Türk Devletleri", a.e., I, 291-297, 323, 336-343; a.mlf., "XIV. Yüzyıldan Sonra Orta Asya'da kurulmuş Türk Devletleri", a.e., I, 451-456; a.mlf., "Türkler", *İA*, XII/2, s. 261-264; a.mlf. – Mehmet Saray, *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller*, İstanbul 1983, s. 38; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (haz. Kazım Yaşar Kopraman – Afşar İsmail Aka), Ankara 1975, s. 143; Tuncer Baykara, "Doğu Anadolu = Turkmenia (Türkmen Ülkesi)", *Atsız Armağanı* (haz. Erol Güngör v.dğr.), İstanbul 1976, s. 61-66; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, tür.yer.; a.mlf., "XV. Yüzyılda Türk Âleminde Millî Şuurun Canlanması", *TY*, sy. 274 (1959), s. 13-15; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985, tür.yer.; Salim Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, Giresun 1997, s. 30-37, 45-48, 66-77, 85, 102-107, 110 vd.; a.mlf., *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Trabzon 2001, s. 8-10, 21 vd.; a.mlf., *Türkiye Selçuklular Tarihi (Malazgirt'ten Miryokefalon'a)*, Çorum 2003, s. XI-XV, 27-30, 85 vd., 142, 195; a.mlf., "İslâm Medeniyeti Çevresinde Türk İmajı", *Selçuklu'dan Osmanlı'ya Bilim, Kültür ve Sanat: Prof. Dr. Mikâil Bayram'a Armağan* (ed. Mustafa Demirci), Konya 2009, s. 53-82; a.mlf., "'Diyâr-ı Rûm'un (Roma Ülkesi) Türkiye Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 23, Konya 2008, s. 1-53; Ahmet B. Ercilasun, *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara 2004, s. 404-431; İsmail Kayabalı – Cemender Arslanoğlu, "Tarihî Türk", *TK*, XI/130-131 (1973), s. 75-111.

SALİM KOCA

Türkiye Dışındaki Türkler. Türkler'in göçebe bir kavim olması, göçebelikten ancak 1930'lu yıllardan itibaren tamamen vazgeçmesi ya da buna zorlanması sebebiyle Türk uruğları arasında kabilecilik çok geç sona ermiştir. 2002 yılında Rusya Federasyonu'nda yapılan nüfus sayımında yeni Türk grupları ortaya çıkmıştır. Dünyada Türk asıllı kırktan fazla etnik grup bulunmaktadır ve bunlar farklı isimlerle anılmaktadır. Türkler'e yaşadıkları coğrafyaya göre ad verildiğinden bunlar parçalanmıştır. Son dönemlerde Türkologlar tara-